

Helyzetkép a magyar olvasáskultúra határon inneni és túli állapotáról

Könyvszemle

Izgalmas, gondolatébresztő, kérdések felvetésére, válaszok keresésére ösztönző olvasmány *Gereben Ferenc*ék munkája. Sokkal több egyszerű olvasásvizsgálatnál. Tomográf-felvétel és diagnózis: a magyarság értékrendjének, a nemzeti kultúrához kötődésének, nemzeti azonosságtudatának diagnózisa három ország három régiójában.

A szerzők – *Gereben Ferenc, Lőrincz Judit, Nagy Attila* és *Vidra Szabó Ferenc* – három régiót választottak ki: Csallóközből Dunaszerdahelyt és környékét, Erdélyből Székelyudvarhelyt és környékét, Magyarországról Hatvant és környékét, valamint a nyitrai, jászberényi és székelyudvarhelyi tanítóképzőt, és három réteget: kisvárosi, falusi felnőtt lakosságot, középiskolásokat és leendő pedagógusokat.

Csak mélységesen sajnálhatjuk, amit az előszóban írnak: „*Erőnket és pénzügyi lehetőségeinket meghaladó feladat lett volna a helyzet globális feltárására törekednünk. Ezért választásunk most a szigetszerűen, egy tömbben élők vizsgálatára esett.*”

A régiók kiválasztásának ez a kritériuma talán némileg vitatható. Igaz ugyan, hogy a Csallóközben és a Székelyföldön egyaránt túlnyomó többségben él a magyar etnikum, de ez az egyetlen ismérv, ami összehasonlíthatóvá teszi őket. Sok más szempontból a nyugati határvidéken, a Partiumban élő magyarság kívánkozna inkább az összehasonlításra. A székelység történelmi hagyományai, földrajzi helyzetéből is következő elzártsága és elzárkózottsága okán ma is olyan sajátos csoportját alkotja a magyarságnak, amely külön elbírálást igényel.

Az anyagi lehetőségek szűkössége indokolja a minták szerényebb méretét – mintegy 350 főt országonként.

Mindezek mellett a felmérések olyan eredményekre vezettek s olyan tanulságokkal szolgálnak, amelyek messze túllépik a kényszer szűkített kereteket.

A kérdés, amelyre a kutatók választ kerestek: az immár háromnegyed százada Magyarország határain kívül élő, s az elmúlt évtizedekben az anyaországtól szinte hermetikusan elzárt, és sokszor jóformán megtagadott, még a közös ere-

Az itt ismertetett könyvek az OSZK KMK Könyvtártudományi Szakkönyvtárban hozzáférhetők.

Gereben Ferenc – Lőrincz Judit –
Nagy Attila – Vidra Szabó Ferenc

MAGYAR
OLVASÁSKULTÚRA
HATÁRON INNEN ÉS TÚL

KÖZÉP-EURÓPA INTÉZET
BUDAPEST / 1993

Magyar olvasáskultúra határon innen és túl /
Gereben Ferenc [et al.] ; [számítógépes elem-
zések Bolváry Endre et al.] ; [olvasószerk. Ar-
nóth Károly] ; [kiad. a Teleki László Alapítvány
Közép-Európa Intézete]. - Bp. : Közép-Európa
Int., 1993. - 180 p. - (Hungari extra Hungariam,
ISSN 1216-853x ; 2.)

A kötet további szerzői: Lőrincz Judit, Nagy Attila,
Vidra Szabó Ferenc
ISBN 963 8105 143

detet is kétségbe vonó diktatúra nyomása alatt vergődő magyarság kultúrája mennyire mutatja az összetartozás, a kulturális folyamatosság jegeit, s hol s milyen mértékben jelentkeznek a – sajátos tradíciókkal is rendelkező – népcsoport kultúrájában az elkülönülés tünetei.

A kötet négy felmérés eredményeiről számol be. Az első kettő (*Gereben Ferenc: Értékrend, identitástudat, olvasás és Nagy Attila: Olvasási kultúra és nemzeti azonosságtudat*) a három régió felnőtt korú lakosságát és középiskolásait teszi vizsgálat tárgyává, az utolsó kettőben (*Vidra Szabó Ferenc: „Most van szükség jó tanárookra...!” és Lőrincz Judit: A bennünk élő könyvek*) a három tanítóképző hallgatói méretnek meg.

A felnőtt mintacsoportok életkor, iskolai végzettség, foglalkozás tekintetében nagyjából azonos összetételűek voltak, bár bizonyos jellemző különbségeket ki lehetett mutatni. Képzettség szempontjából a csallóköziak vezettek – ebben a csoportban volt a legtöbb szellemi dolgozó –, a Székelyföldön a szakmunkások aránya, a hatvani csoportban a nyugdíjasoké volt a legnagyobb. A gyermekek számában a székelyek vezettek (1,9

fős átlag a magyarországi 1,5 fővel szemben). Az életminőség (a lakások komfortossága pl.) a Csallóközben a legjobb, a Székelyföldön a legrosszabb. A társadalmi felemelkedés korlátai viszont – a kisebbségi lét következményeként – mindkét régióban erősebbek, mint Magyarországon.

A három csoport értékrendjében a különbségek nagyon jól érzékelhetők. A hatvaniak pragmatikus és a csallóköziak polgárosultabb élet szemléletével, értékválasztásával szemben a Székelyföld értékrendje sokkal tradicionálisabb (maradibb?). A már hivatkozott elzártság, a történelmi előzmények, a kisebbségi lét talán elég magyarázatnak.

Vallásosságban a székelyek messze megelőzik a másik két csoportot. Ebben a tradicionálisabb értékrend mellett az egyházak anyanyelv-megőrző, identitástudat ápoló tevékenysége is szerepet játszik (a katolikus és protestáns egyházak – ortodoxszal szemben – magyar egyházak).

Sok tanulságot hordoz a *Nemzeti önszemlélet, nemzeti jövőkép* című fejezet. A kérdésekre: „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?” és „Hogyan látja Ön a magyarság jövőjét?” a válaszok kirajzolják – mint a hegy- és vízrajzi térképek a Föld lapályait és hegyormait – a nemzettudat, azonosságtudat, jövőkép mélységeit és magasságait. Úgy tűnik, az elmúlt negyvenegynéhány év „elnemzettelenítő” politikája ellentétes irányban hatott „határon innen és túl”. Míg az anyaországban sikerült alaposan – alapjaiban – megintgatni, meggyengíteni a magyarságtudatot, nem egyszer negatív előjelűvé tenni, a nemzethez tartozás érzését (ebben szerepe van a sekélyesebb ízlésvilágnak, az értéktelen bestseller irodalom nagymérvű fogyasztásának is), addig a kisebbségben élő magyarságban – a székelyekben kiváltképp – az elnyomás, diszkrimináció, sokszor üldöztetés felszította, megerősítette az identitástudatot, a megmaradás ösztönét, vágyát („súly alatt a pálma...”).

A jövőképre ugyanez érvényes. Az anyaországiak körében uralkodó pesszimizmusra a Csallóközben és a Székelyföldön optimizmus, bizakodás, jövőbe vetett hit a válasz – minden baj, nyomorúság ellenére vagy talán „csak azért is”.

A Székelyföld sajátos helyzete Erdély más vidékeihez képest a nyelvhasználatban, a tanulási lehetőségekben mutatkozik talán legpregnansabban. Udvarhelyen és környékén nemcsak a családban, de az utcán, az üzletekben, a hivatalok-

ban, jóformán mindenütt magyarul beszélnek. Ezért az anyanyelv megőrzése itt nem kíván erőfeszítést, tudatosságot – a szórványvidékekkel ellentétben. Viszont éppen ezért idegen környezetbe kerülve – megfelelő „immunitás” hiányában – nyelvük jobban ki van téve a romlásnak.

A tanulási lehetőségek az 1989-es események után a Székelyföldön – és sajnos szinte kizárólag ott – lényegesen megváltoztak. Az iskolák visszamagyarosodtak, s így – az egyetemet kivéve – minden szinten lehetővé vált az anyanyelven való tanulás. Más vidékeken éppen a szakoktatásban van a legkevesebb lehetőség arra, hogy a gyermekek magyarul tanuljanak (nincsenek magyar szakiskolák s magyar osztály is nagyon kevés), s így nem azok a szülők adják román iskolába a gyermekeiket, akik tovább akarják taníttatni, hanem azok, akik mesterséget akarnak a kezükbe adni.

A rádióműsorok hallgatottságát és a tévéműsorok nézettségét illetően az adatok – a Székelyföldre vonatkozóan – nem reprezentatívak, mivel nem mindenütt hallható a magyar rádió és egyáltalán nem fogható a magyar tévéadás. Éppen ezért a marosvásárhelyi és a bukaresti rádió és a bukaresti tévé magyar adásai nagyon népszerűek. A televíziós szokásokban a Duna Televízió adásainak megindulása óta gyökeres változások következtek be!

A csallóközi adatok egyébként nagyon szépen összecsendenek a nyugati határvidéken élő magyarok körében tapasztaltakkal. Ők is szinte kizárólag a magyar rádió és televízió adásait hallgatják és nézik.

A sajtótermékek olvasásával kapcsolatban elkerülhetetlen két megjegyzés. A felmérés óta sajnálatos módon sok magyar nyelvű sajtótermék – anyagi nehézségek miatt – megszűnt.

Mivel a magyarországi sajtó behozatala nincs megoldva, a lapok, folyóiratok nagyon kis számban, rendszertelenül, és nem is mindig a legjobbak vagy az érdeklődésre leginkább számottartók jutnak el a Székelyföldre, s ezért a választást legtöbbször nem az ízlés, hanem a pillanatnyi kínálat dönti el.

Mennyit és mit olvasnak a három régióban? Ami a szociológiai „alapvetésből” is világosan kirajzolódott, az olvasói ízlésben és választásban is megnyilvánul: a tradíciókhoz való kötődés. Ám ez itt még inkább pozitív előjelet kap. A Csallóközben is, de főleg a Székelyföldön a kommersz és – nyugodtan mondhatjuk – szennyirodalom nem

szorította (még?) ki a nívósabb szépirodalmat, a klasszikusokat, a történelmet és a létkérdéseinkre válaszolni próbáló műveket (*Sütő, Raffay, Tőkés*). Sajnos bizonyos tendenciák itt is mutatkoznak, a középiskolások és a képzősök olvasmányai mutatják, de még van remény – ha a szülők és a pedagógusok a helyzet magaslatán lesznek –, hogy a korszerűsödés – fennmaradásunk kuicsa – nem jár majd együtt az elsekélyesedéssel, értékeink veszendőbe menésével.

A könyvtár és a könyvtáros szerepe a Székelyföldön sokkal kisebb, mint a másik két régióban. Nyilván ez sem véletlen. A Ceausescu-korszakban sok szempontból elsorvasztott könyvtárak – anyagi erőforrások hiányában – még nem tudtak talpra állni.

A középiskolásokkal készített felmérésben egy érdekes különbségre figyelhetünk fel: míg a hatvani fiatalok a Városi Könyvtárat látogatják, az udvarhelyiek az iskolai könyvtárat részesítik előnyben. Talán nem tévedek, ha ennek okát abban látom, hogy Erdélyben a nagy múltú iskolákban – s az udvarhelyi gimnázium igazán az – mindig fontos szerepet töltöttek be az iskolai könyvtárak. Az államosítással ugyan a könyvtárak elkerültek az iskolákból – főleg a Tudományos Akadémia fiókkönyvtáraiba –, a hagyományt lelkes könyvtárosok továbbéltették.

Sajnos a könyvtárosokat elmarasztaló ítélet is kimondatik: példamutatásban, az olvasmányok kiválasztásában, megbeszélésében a tanulók véleménye szerint nem nagyon jeleskednek.

A fiatalok „átvilágítása” – egy-egy gimnázium és szakközépiskola 50-50 tanulójaiból álltak a mintacsoportok – sokkal kiegyenlítettebb képet mutatott, bár a felnőtteknél észlelt különbségek itt is érzékelhetők. Úgy tűnik, az udvarhelyi diákok kicsit „komolyabbak”, szórakozásaikban, olvasmányaik kiválasztásában igényesebbek, a nemzeti azonosságtudatból is jobb osztályzatot kaptak, s ugyanúgy, mint a felnőtteknél, pesszimizmusban a hatvaniak, optimizmusban az udvarhelyiek vezetnek.

Érdekesnek tűnik a „*Magyarként mire a legbüszkébb Ön? Mondjon öt példát!*” kérdésre adott válaszok közötti különbség. A történelem, a történelmi személyek egyformán fontosak, de a többi kategóriában igen nagyok az eltérések. A kisebbségben élő ifjak számára fontosabb az irodalom, az adottságok, a mentalitás, a székelyek számára a népművészet és a hagyományok is, míg az anyaországiak számára a feltalálók, tudó-

sok, sprotolók, városok. *Nagy Attilával* vitatkozva megkockáztatom azt a megállapítást, hogy itt nemcsak – és nem elsősorban – az információk nyíltabb jellegéről van szó, hiszen az udvarhelyiek is hallottak a felsorolt tudósok és sportolók jó részéről (kiváltképpen Papp „Laciról”, aki odaválós), sokkal inkább arról a mentalitásbeli tradicionáliszmusról (nem akarok maradiságot mondani), amely az írókat, költőket tekinti a nemzet igazi képviselőinek.

A másik két tanulmány több szempontból is külön tárgyalást igényel. Elsősorban azért, mert mindhárom mintacsoport származási hely tekintetében igen heterogén volt (színmagyar vidéktől szórványig), másodsorban, mert eltérő környezetben tanultak (Udvarhelyen színmagyar, Nyitrán „színszlovák” környezetben), s végül, mert különböző korcsoportokhoz tartoztak (17-18, 19-21, 20-22), s ebben az életkorban egy-két év különbség sokat számít. Ami viszont összehasonlíthatóvá teszi őket: mindnyájan (helyesebben többségükben) pedagógusnak készülnek.

A két tanulmányból három kérdésre kell felfigyelnünk. Az egyik a motiváció. A válaszokból az derül ki, hogy a kisebbségi pedagógusjelöltek tudatosabban készülnek a pályájukra, „*a jászberényiek főleg foglalkozást választottak, a nyitraiak szakmát, az udvarhelyiek viszont hivatást*”. S a kisebbségieknél, mintegy vezérmotívumként, megjelenik a társadalmon segítség igénye, a magyar kultúra terjesztése, a magyarság fennmaradásának elősegítése.

A másik – némiképp meglepő s főleg elgondolkasztató – „tünet”, hogy az átadandó fontos értékek sorában az udvarhelyiekénél „*A másképpen gondolkodókkal toleránsnak lenni*” 6 százalékkal a hetedik helyre szorult (a jászberényi és nyitrai 4., illetve 5. helyel, 13, illetve 12 százalékos aránnyal szemben). Jó lenne, ha pedagógusainkhoz

visszakerülne ez az információ! Veszélyben a híres erdélyi tolerancia?

Szomorú – számunkra – az a kép is, amelyet a felmérést megelőző hat hónap olvasmánystruktúrájáról kapunk. Az udvarhelyiek ugyan több könyvet olvastak el, mint a másik két csoport tagjai, de a modern művek, a kortárs magyar és külföldi írók művei alig két százalékkal szerepelnek olvasmányaik között, míg a nyitraiaknál 15, a jászberényiekénél 22 százalékkal. S ugyanakkor a könnyebb fajsúlyú könyvek aránya Udvarhelyen 40%-ot, Nyitrán kb. 30%-ot, Jászberényben csupán 20%-ot tett ki. Az ismeretközlő művek aránya sajnálatos módon itt is, ott is nagyon alacsony.

Visszatérve most már a kutatás kiinduló pontjaként feltett kérdésre, a felmérések adataiból egyértelműen kiderül, hogy a kultúra folytonosságát az elmúlt hetvenegynéhány évnek nem sikerült megszakítani, a magyarságtudatát minden nehézséggel szemben felvállaló kisebbség a magyar nemzet, a magyar kultúra részeként igyekszik megtartani magát.

Köszönet a kutatóknak, hogy ezt a meggyőződésünket konkrét, megbízható adatokkal igazolták, s talán mások előtt is nyilvánvalóvá tették. Végezetül két kérdés.

Eljutott-e, eljut-e ez a kötet az erdélyi pedagógusokhoz, könyvtárosokhoz?

Lesz-e, s mikor folytatása a munkának?* Gyorsan változó világunkban ugyanis érdekes és hasznos lenne mihamarabb megismételni a felmérést. Hadd lássuk, merre mozdul a mi zűrzavaros életünk! S még fontosabb, mondhatnám parancsoló szükségszerűség, vegyes lakosságú és szórvány vidékeken elvégezni ezt a munkát. Csak akkor és úgy tudjuk menteni, ami még menthető, ha tisztán látjuk, hol állunk.

Fülöp Géza

* A kutatók folytatják a vizsgálatot; az újabb eredményekről egy éven belül beszámolnak. (A szerk.)